

Əliyeva Simuzər Əliyulla qızı

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA FELYETON ƏNƏNƏSİ

XIX əsr Azərbaycan felyetonistləri klassik Azərbaycan ədəbiyyatının müsbət ənənələrinə, ədəbiyyatın forma və məzmunca mükəmməlliyinə sadıq qalmaq tələb edirdilər. Onlar felyetonlarda şifahi xalq ədəbiyyatında olduğu kimi ideallığı və maraqlı bədii keyfiyyəti axtarırdılar. Lətifələrdə, hikmətli sözlərdə, atmacalarda və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində müşahidə edilən yumor, eləcə də böyük Füzulinin, “Şikayətnamə” sində müşahidə edilən kəskin satira və xəlqilik ilk Azərbaycan felyetonistləri üçün yaradıcılıq məktəbi idi.

Satirada yüngüllük və ideyasızlığı tənqid edən Nəcəfbəy Vəzirov yazırdı: “.... indi yazılan həcvlər məst olan çəkməçi danışıqına oxşadığına görə, onları çap etmək olmayır hətta adam olan kəs onu oxuyanda əti iyənir.”

Öz satirik mahiyyəti və forması enibarilə şifahi ədəbiyyatımızda geniş ölçüdə yayılmış Molla Nəsrəddin, Bəhlül Danəndə və onların lətifələri felyetonu çox xatırladır. Azərbaycan satirasının, o cümlədən felyeton janrının dərin kökləri xalqın şifahi ədəbiyyatında – folklordadır.

Xalq hikməti, onun həyati idrakının bütün rəngarəngliyi zəngin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin də - dastanlarda, nağıllarda, atalar sözü, bayatılarda və s. geniş şəkildə təzahür edir. Uzun müddət ərzində Azərbaycan xalq dramında satira son dərəcə zəngin komizm ən səciyyəvi cəhət olmuşdur. Bu əsərlərdə xalq müdriklüyünə dair saysız hesabsız elə dəlillər var ki, bunları nəzərə almadan satiramızın hətta M.F.Axundov, Q.B.Zakir, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə kimi böyük nümayəndələrinin əsərlərindəki xəlqiliyi tam mənada dərk etmək, təhlili qiymətləndirmək qeyri – mümkündür. Seirdə, nərsdə gülüşün ən bariz nümunələrinə məhz şifahi xalq ədəbiyyatında rast gəlirik.

Dahi Füzulinin ölməz “Şikayətnaməsi” Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında bəlkə də ilk satira nümunəsidir. Azərbaycan bədii nəsrinin tanınmış tədqiqatçılarından biri olan Hidayət Əfəndiyev yazır:

“Bu, əsərdə gördüyünüz satira düşməni qəlbindən oxlayan, kəskin, bəzən, istehzal, ictimai məzmunla ruhlanmış satiradır. Füzuli yaradıcılığının ayrılmaz ünsürü olan ifşaçılıq, tənqid, satira, onun nəzmində daha dərinləşmiş, yeni ictimai məzmun yüksək ictimai keyfiyyət, sarsıdan qüvvət kəsb etmişdir.”

“Şikayətnamə” nin böyük idrakı əhəmiyyəti bir də onunla müzəyyəndir ki, buradan tənqid, bilavasitə cəmiyyətin əsas hakim qüvvələrinə, bütün aşağı təbəqələrdə məhrumiyət, hüquqsünəşliq, cəhalət yaradan ən yüksək istismarçı qüvvələrə qarşı çevrilmişdir. Həmin əsər bu günə qədər sənətkarların bir çox nəsillərini cəsarətli tənqidlə ruhlanmışdır.

Görkəmli satirik Seyid Əzim Şirvani XIX əsrin Azərbaycan mətbuatında, eyni zamanda istedadlı bir publisist kimi də fəaliyyət göstərirdi. O, “Ziya”, “Ziyayü – Qafqaziyyə” qəzetlərində “S”, “H”, S.H. “Seyid Əzim Şirvani”, “Seyid Əzim bin Seyid Məhəmməd Şirvani” və başqa imzalarla, ya da imzasız publisist yazılar dərc etdirirdi.”

XIX əsr Azərbaycan dövrü mətbuatında əsas qoyulmuş ənənələr felyeton janrının sonrakı inkişafına şübhəsiz qüvvətli təsir göstərmişdir. Felyetonda ciddi ictimai məna axtarmaq XIX əsrin sonunda azərbaycanlı realistlər diqqət mərkəzində idi. N. Vəzirov “Əkinçi”yə, qəzetin redaktoruna göndərdiyi məktubunda yazırdı:

“....Bu günlərdə Qarabağdan mənə iki dəftər göndəriblər, birisi cənab Mirzə Ələsgərin qəzəliyyəti və həvidir ki, Gəncəli cənab Mirzə Mehdiyəvün üstünə yazıb və birisi də cənab Mirzə Mehdiyəvün cavabıdır. İnşa Mirzə Mehdi 22 vərəqə üstə tamam olub, Mirzə Ələsgərin inşası dəxi ziyadədir Xudaya, bu cənabların ağzından nə qədər nalayiq sözlər çıxıb ... Ey Aga Mirzə Mehdi fədayət şövəm. Atanın pambıq atan olmağı oğluna nə eyb edər ... Firəngistanın Prudon adlı hükməsi deyib, mən fəxr edirəm ki, mənim yeddi ata babam rıyyət olub...”

Mətbuatımızda felyetona verilən əhəmiyyətlə onun ciddi tərbiyəvi amalı arasında üzvü əlaqə vardır. Ciddi elmi – təbii anlayışlar, kainat və onun sirləri, təbiətin rəngarəng, aktual məsələlərin “Əkinçi”də felyeton mövzusu seçirdi.

Felyetonluqda sadə həcvliyin, yüngül, söyüşləri kəskin tənqid edən S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, eyni zamanda onun ən gözəl ümumilərini yaratma da səy göstərir. Bəzən elmi tədqiqatşünəşliq məfhumlarının xalqa düzgün çatdırılması işində H. Zərdabi ayrı – ayrı felyetonlarında həyata keçirirdi. Bu cəhətdən onun

“Cənab palto” başlıqlı yazısı diqqətəlayiqdir. Bu həqiqi mənada felyeton olub formaca müasir / “Çiyində ağ dəmir düyməli palto, başında ağ furajka, ayağında açılmayan çəkmə, ağzında papiros, / olan bir meşşanın elmi dünyagörüşünün köhnəliyində dərin istehza edilmişdir. Ağam, təhriləz bir azərbaycanlı cavan təsəvvür edir ki, yer öküzün üstündə dayanır və öküzün quyruğu tərənəndə zəlzələ baş verir. Rus məktəbində oxumuş çağanın zəlzələ haqqında təsəvvürü isə çox qəribədir. O, deyir ki, rusların “Harodno poverye” qəzetəsi deyir ki, yer dərya mühitinin içindədir. Bir böyük balıq ki, ona kit deyirlər, onu dalında saxlayıb və onun tərənəməyindən yer həm – həm tərənir.”

Həyatın bütün sahələrində ciddi islahatçılıq həqiqi mənada inkişaf, tərəqqi məsələləri XIX əsrin felyetonçularının əsas ideya məramı idi. Həsənbəy Zərdabi ilk Azərbaycan felyetonçuluğunun elə banilərindəndir ki, onun əsərlərində xalqımızın həyat və məişətində əsrlərcə kök salmış, mənfi və zərərli adət ənənələr şiddətli tənqidlə tutulmuşdur.

Felyetonlar başqa bədii əsərlərdə olduğu kimi actual mövzularda yazılmalıdır. Burada aktualıq xüsusilə ona görə əhəmiyyətlidir ki, felyeton ən çox dövrü mətbuat janrıdır. Səciyyəvi hadisə və faktların seçilməsi, həm də onların ümumiləşdirmə yolu ilə tipikləşdirilməsi felyetonun bədii dəyərini, təsir qüvvəsini təmin edən bir vasitədir.

Felyetonun bədii təsir qüvvəsini artıran səciyyəvi cəhətlərdən biri burada olan ictimai konfliktlərin kəskinliyindən asılıdır. Məhz belə bir mənalı konflikt müəllifə maraqlı, yadda qalan dialoqlar yaratmağa imkan verir. Səhnə

əsərlərində iki və daha çox şəxs arasında mükəlimə getdiyi halda felyetonlarda əksər hallarda bu mübahisə / dialoq / iki şəxs həm də bir – birinə zidd münasibətdə olan personajlar arasında gedir . Ziddiyyətlərin daha doğrusu ziad qüvvələrin toqquşması felyetonun ideya – siyasi mənasının tez açılmasına , oxucuya çatmasına imkan yaradır.

Mükəlimlər həqiqəti aşkar etmək üçün ən qısa körpü rolunu oynayır . Hələ ki, Azərbaycan dövrü mətbuat orqanlarında bu ənənə özünə şərəfli bir mövqe qazanmışdır . “Kəşkül” də “Sual – cavab” (mükəlimə) şəklində dərc edilmiş felyetonlar içərisində Mustafa Sultanov imzalı bir yazı diqqəti xüsusi cəlb etməkdədir . Bu “Sual – cavab” da milli bir ruh, xalqın birliyi və tərəqqisi ruhu hiss etdirməkdədir . Maraqlı cəhət burasındadır ki, həmin yazıda tənqidi şəkildə Azərbaycan xalqının iki yerə parçalanaraq başqa yollarla inkişaf etdirilməsi göstərilmişdir . Daha doğrusu burada bu tarixi hadisənin gələcək mənfə nətəcələrinə təsadüf olunmuşdur .

“Əkinçi” qəzetində imzasız dərc olunmuş, zənnimizcə H.Zərdabinin özünün yazdığı sadə bir felyetonda sual – cavab şəklindədir . Burada öz xalqına və onun yetirmələrinə xor baxan cahil həmvətənləri məhdud dünya görüşü şiddətli tənqiddə tutulmuşdur :

“Sual – Əmi, eşitmişəm ki, Badukubədə bir ildir filankəs “Əkinçi” ismində bir qəzet çıxardır, təzə xəbərlər yazır, hikmət ilə hər bir şeyi aşkar edir ?

Cavab - Filankəs Şirvan vilayətinin Zərdab qəryəsinin sakini filankəsin oğlu filankəsin nəvəsi deyilmi? Mən elə bilirdim o qəzeti İvan ya Karapet çıxardarmış . Mən onun ata babasını tanıyıram, qoy gəlsin, ev buzovundan öküzlə olmasın.”

Şübhəsiz burada məsələ yalnız H . Zərdabi şəxsiyyətinə aid edilə bilməz . Müəllif öz xalqının və onun ziyalılarının qüvvəsinə etinasızlığı cəsarətlə qələmə alır .

Əgər diqqətlə nəzər yetirilsə ümumən, XIX və XX əsr Azərbaycan satirik ədəbiyyatına, xüsusən felyetonuna istinadən yüzlərcə müxtəlif insan portreti çəkmək mümkündür . Bu surətlər öz şəkli görünüşü etibarilə daxili varlıqlarını tamamlayır . Müxtəlif sinif və təbəqələrə - kəndlilər, fəhlələr, bəylər, xanlar, ruhanilər, tacirlər, ziyalılar, eləcə də başqa xalqlara məxsus olan insanları öz qiyafələrində müşahidə etmək mümkündür .

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Əkinçi” qəzeti, 1877, № 10.
2. Ə.Sultanlı . Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən . Bakı , 1964 , səh . 34 – 32 .
3. Əfəndiyev H . Azərbaycan bədii nəsrinin tarixindən . Bakı, 1963, səh .63 .
4. Ə. Bağırov . S . Ə . Şirvaninin müxtəbir məktubları . “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti , 1960 , 5 iyul , № 28 .
5. “Əkinçi” qəzeti , 1876 , № 16 .
6. “Əkinçi” qəzeti , 1876 , № 18 .

Açar sözlər: felyeton, şifahi, bədii, keyfiyyətləri, felyetonşu, janr, daxili, ziyalılar, müxtəlif, satirik.

Ключевые слова : фельетон , устный , художественный , качества , фельетонист , жанр , внутренний , интеллигенция , различный , сатирический .

Key Words : feuilleton , oral , literary , quality , feuilletonists , genre , internal , Intellegent , different , satiric .

Р Е З Ю М Е

В XIX веке азербайджанские фельетонисты требовали верности позитивным традициям классической азербайджанской литературы по форме и содержанию . Они искали идеальность и захватывающие художественные качества , как в устной народной литературе в фельетоне . Юмор , который был замечен и в народной литературе , был творческой школой для первых азербайджанских фельетонистов . Серьезные реформы во всех сферах жизни стали смыслом развития и прогресса , основной идеей фельетонистов XIX века . Традиции , заложенные в периодических изданиях XIX века в Азербайджане , несомненно , оказали большое влияние на дальнейшее развитие жанра фельетона . В поисках серьезного социального чувства фельетона азербайджанские реалисты оказались в центре внимания конца XIX века . Можно изобразить сотни различных портретов азербайджанской сатирической литературы , особенно фельетонах XIX и XX веков . Эти образы дополняют их внутренний облик как их внешний вид . Различные классы - крестьяне , рабочие , ханы , священнослужители , купцы , интеллигенция - можно наблюдать внешный вид разных людей . Все эти мысли были даны с их объяснениями в этой статье

S U M M A R Y

In the 19th century , Azerbaijani feuilletonists demanded loyalty to the positive traditions of classical Azerbaijani literature , in form and content . They searched for ideality and fascinating artistic qualities , as in oral folk literature in feuilleton . Humor , which was noticed in folk literature , was a creative school for the first Azerbaijani feuilletonist . Serious reforms in all spheres of life became the meaning of development and progress , the main idea of the nineteenth-century feuilletonists .

The traditions laid down in the 19th century periodically publishing in Azerbaijan undoubtedly greatly influenced the further development of the feuilleton genre . In search of a serious social sense of feuilleton Azerbaijani realists were in the center of attention the end of the XIX century . Hundreds of different portraits of Azerbaijani satirical literature can be portrayed , especially the feuilletons of the 19th and 20th centuries . These images complement their internal appearance as their appearance . Different classes - peasants , workers , khans , clerics , merchants , intellectuals - one can observe the appearance of different people . All these thoughts were given with their explanations in this article .